

МАКСИМ ГОН

«ЧУЖИЙ» В «ОБІЙМАХ»
НАЦІОНАЛІЗМУ
Й ЕТНІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Prusin A.V. Nationalizing a Borderland. War, Ethnicity, and Anti-Jewish Violence in East Galicia, 1914–1920. – Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2005. – XIII, 181 p. ISBN 0-8173-1459-8

«Чужий» повсякчас був та й, зрештою, залишається об'єктом прискіпливої уваги оточення, об'єднаного в єдине ціле спільними

культурними символами. В умовах доби націоналізму його функціональна роль полягала не тільки в опосередкованому стимулюванні діючого повсякчас колективного несвідомого, але й слугувало імпульсом для протиставлення ідеалізованого «ми» стереотипізованому негативними якостями «вони». Відтак у багатьох країнах Східної Європи кінця XIX – поч. XX ст. соціокультурне «не-я» перетворювало «чужих» в той об'єкт, доля якого мала вирішуватися волею інших суб'єктів політичному – «своїх».

Євреї належать до етнонаціональних спільнот, які тривалий час перебували в реаліях такого статус-кво. Саме ця етнонаціональна спільнота виступає головним фігурантом монографії А. Прусина, постає в ній у центрі об'єкт-предметного поля дослідження. Серед багатьох праць, що присвячені вивченню долі євреїв у різних державах Східної Європи, вона виділяється передусім тим, що автор книги вивчає їх функціонування не в межах однієї з країн, а звучує дослідницький спектр до

меж невеликого регіону – східної частини Галичини. Інтерес до книги А. Прусина зумовлює й те, що хронологічні рамки його роботи передбачають вивчення долі євреїв у різних політичних ситуаціях: під час окупації регіону державою-агресором, яка до того ж не вирізнялася лібералізмом у ставленні до національних меншин і євреїв зокрема, та в реаліях трансформаційного процесу: входження Східної Галичини спочатку до складу Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), а згодом – Другої Речі Посполитої.

Досліджувана проблема вивчається А. Прусиним на тлі конкуренції Австро-Угорщини й Росії за утримання/встановлення їх політичного домінування в Галичині. Позиція останньої подається автором як така, що виходила із трактування цього регіону частиною «одвічно російської землі» (с. 13).

Оскільки одна з проблем, що вивчається в книзі, – політика російської окупаційної влади в Галичині, дослідник має рацію, коли аналізує її на тлі тих тенденцій, які визначилися в національній політиці царату й настроях громадськості імперії Романових. Відтак можна зробити висновок, що автор книги схильний трактувати дії воєнної влади на завойованих теренах продовженням курсу, що реалізовувався безпосередньо в Росії. З огляду на це, він звертає особливу увагу на події початку 1880-х рр., коли після вбивства Олександра II в політиці Санкт-Петербурга чітко означився антиєврейський курс. Водночас А. Прусин з'ясовує причини, які на зламі XIX і XX століть сприяли зростанню упередженості щодо євреїв (с. 16–17). Цю сюжетну лінію не можна вважати неочікуваною. Радше вона є прогнозованою, а разом з тим, безсумнівно, цілком правомірною.

До авторського надбання в тій частині монографії, де на авансцену виведено основні суб'єкти досліджуваних подій, слід зарахувати колективний портрет воєнного керівництва російської армії з точки зору його ставлення до єврейського питання (с. 20). Цей незначний за обсягом, та водночас оригінальний і неочікуваний сюжет вкрай важливий для розкриття досліджуваної теми. Його значимість усвідомлюється особливо контрастно, коли автор книги робить висновок про всуціль одностайне сприйняття євреїв – як вищим військовим керівництвом, так і солдатами російської армії – як своєрідного «внутрішнього зла». Такі специфічні оцінки пояснюються дослідником рефлексією емоцій і чуток, які нуртували в російському соціумі (с. 46). Водночас на фоні таких суспільних реалій важливе судження А. Прусина про те, що уряд країни становив противагу її воєнному відомству (с. 117).

Рецензована книга є чудовою ілюстрацією наслідків формування етнічної упередженості щодо «чужих» і функціонування різного роду фобій. Вони, як свідчить вивчений А. Прусиним фактичний матеріал, далися взнаки на теренах окупованої Галичини, коли єврейське населення стало

об'єктом зневаги, пограбувань, різноманітних проявів нетерпимості з боку солдат російської армії. Фобії, що сформувалися «вдома», спрацювали в іншій політичній ситуації. Вони, скажімо, виявилися в колективній істерії російської армії, численні представники якої повсякчас шукали латентного ворога у своєму заплілі. Водночас вагомим фактором, який провокував етнічну агресію супроти євреїв, А. Прусін цілком слушно називає поширення чуток про підривну діяльність євреїв (с. 27–28). Вони активно нуртували в армії, яка не отримала чітких інструкцій з питання політики щодо євреїв у зоні бойових дій. «Єдина чітка концепція в свідомості російських воєнних, – робить висновок автор, – полягала в тому, що євреї неминуче будуть серйозною проблемою для Російської імперії» (с. 23).

Встановлений нею окупаційний режим у Галичині в оцінці автора – всуціль дискримінаційний. Він обґрунтовує цей висновок різними прикладами. Зокрема, депортаціями, завдяки яким нові володарі краю намагалися вирішити два завдання: позбавити ворога потенційних новобранців й здійснити «зачистку» завойованої території від, як вони вважали, потенційно ненадійних національних меншин. Автор також доволі детально вивчає антиєврейські алгоритми в процесі розподілу економічних ресурсів на окупованих теренах. Така практика, згідно з його висновком, мала сприяти реалізації задуму центру: спонукати прискорення добровільної еміграції євреїв з країни (с. 42).

Зауважимо, що такий варіант «розв'язання» єврейського питання згодом буде популярний серед громадськості деяких держав, які постали на уламках імперій. У Польській Республіці його в другій половині 1930-х рр. буде намагатися реалізувати не тільки частина партій титульної нації, але й центральна влада.

Одна з проблем, яку вивчає А. Прусін, – позиція євреїв за часів окупації Галичини Росією. Автор трактує її як назагал пасивну. Причини цього він вбачає в глибокому розмежуванні єврейської громадськості за політичними уподобаннями, її деморалізації під час війни, традиційному пацифізмі ортодоксальних кіл. Це, за логікою дослідника, стало на заваді організації опору єврейської общини Галичини тій масштабній системі дискримінації, яку окупаційна влада встановила в краї (с. 44). Євреї, що були третьою за чисельністю етнічною групою в Галичині, наголошує А. Прусін, стали ізгоями на рідній землі. Це відповідало тій ранжованій системі міжетнічних відносин, на яких базувалась Російська імперія.

Керуючись проблемно-хронологічним методом, автор досліджує питання політичного позиціонування євреїв за часів існування ЗУНР. Принагідно зауважимо, що він уводить до наукового обігу низку важливих фактів, пов'язаних з інтеграцією цієї національної меншини до української держави, перипетії функціонування її в цій державі (с. 105–106 та ін.). Зважаючи на той факт, що тема «євреї в ЗУНР» і сьогодні залиша-

ється мало дослідженою, її презентування в монографії американського дослідника безперечно важливе для вітчизняної історичної науки.

Він виділяє щонайменше два аспекти у відносинах євреїв з новопосталою титульною нацією. Перший – їх компроміс (наприклад, підтримка частиною євреїв української армії). Другий – суперечності, що визначилися в міжнаціональній взаємодії. На наш погляд, А. Прусін цілком виважено стверджує: «Хоча ЗУНР робила все можливе для сприяння українсько-єврейській співпраці, відносини на локальному рівні подекуди позначені старими пересудами й переростали в спалахи насильства» (с. 100). Цей погляд підтверджено низкою прикладів. У теоретичному аспекті він, як і наведений у книзі наратив, ілюструє особливу значимість фактору упередженості у визначенні характеру міжнаціональних відносин. Особливо ж тоді, коли йдеться про трансформаційні процеси й становлення нових національних держав.

У цілому ми поділяємо ту концептуальну лінію, яку виписав автор книги, характеризуючи долю євреїв у ЗУНР, їх взаємини з її титульною нацією. Цілком переконливим є й твердження А. Прусина про те, що, незважаючи на нетривале існування ЗУНР, її історія становить собою яскравий приклад консенсусу між двома народами (с. 101).

Етнічне насильство – одна з центральних проблем, які досліджуються автором монографії. Окрім констатації цілеспрямованого насилля над «чужими» з боку російської армії, він ілюструє аналогічну тенденцію в Галичині в перші повоєнні роки. Акції, що супроводжувалися порушенням прав людини, здійснювали представники двох націй – частини українців періоду їх державотворення та, після поразки ЗУНР, поляків.

Вивчення таких подій сприяє конкретизації однієї з тенденцій у ставленні частини титульних націй до євреїв у Східній Європі. Водночас констатація популяризації серед поляків тверджень про масове сповідування євреями комуністичної ідеї (с. 106) дає можливість визначити один із вирішальних каталізаторів стрімкого зростання антиєврейських настроїв у ті роки. Відрадно, що автор враховує причини такого стану справ: «поняття жидокомунізм», справедливо стверджує він, набуло особливого звучання в 1917–1919 рр., коли в часи революцій в Росії, Німеччині, Австрії та Угорщині чимало євреїв стали помітними фігурами в комуністичному русі. Суспільне тло, на якому відбувалася стрімка активізація останнього (становлення національних держав), сприяло популяризації серед громадськості різних країн міфу про єврейську змову, який увібрав у себе почуття страху різних соціальних і політичних груп від усвідомлення перспективи кардинальних змін в їхньому житті (с. 107).

До цих міркувань А. Прусина додамо, що таке сприйняття політичного лівацтва було притаманне не лише полякам упродовж періоду між двома світовими війнами, але й українцям у 1930-х рр. Реакція тих із них,

які проживали в Галичині, на Голодомор спровокує потужний раунд протистояння українців з євреями не тільки в Східній Галичині, а й загалом у Західній Україні.

Проблема етнічного насильства важлива для автора не сама по собі. Він намагається з'ясувати ті фактори, які провокували агресію супроти євреїв на конкретних етапах. Відтак А. Прусін фактично виходить на теоретичний рівень осмислення агресії по відношенню до «чужого», що здійснюється, враховуючи предмет його студій, на прикладі долі євреїв Східної Галичини. «У цій книзі, – стверджує він, – я намагався показати, що “теорія змови” має саме безпосереднє відношення лише тоді, коли діє в контексті конкретної політичної, соціальної і економічної ситуації» (с. 114).

Розглядаючи наступний етап трансформаційного процесу, що розпочався після падіння ЗУНР і включення Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої, А. Прусін приділяє особливу увагу ставленню поляків до євреїв. Хоча автор констатує особливий спалах антиєврейських погромів в Угорщині часів білого терору (с. 117), він, здається, схиляється до позиції тих представників американської історіографії, які зазвичай трактують Польщу однією з найбільш антисемітських країн Європи періоду між двома світовими війнами. Таке враження складається тому, що автор зосереджує увагу читача на так званому «віджидженні». Іншими словами, популярній серед поляків ідеї усунення євреїв з різних сфер суспільно-політичного, культурного та економічного життя польської національної держави (с. 104). Щоправда, автор не враховує того, що у досліджуваний ним період цей задум лише починав набувати популярності. Його зеніт припадає на 1930-ті роки. Тоді набуде особливої популярності й значно реакційніша ідея – в будь-який спосіб спонукати євреїв до еміграції з країни.

Передбачаючи реакцію А. Прусіна на це міркування, можемо спрогнозувати його відповідь: наша ремарка зайвий раз підтверджує, сказати б, особливу значимість антиєврейського «сегменту» в польському націоналізмі. І все ж, здається, його категоричність у цьому питанні, певна гіперболізація значимості ідеї «віджидження» саме в перші повоєнні роки – одне з поодиноких положень рецензованої книги, яке може викликати дискусію. Натомість ми цілком поділяємо міркування автора з приводу того, що польський націоналізм відмежувався від ідеї асиміляції євреїв (с. 115). Беручи до уваги той факт, що він сповідував завдання розчинення в лоні культурних цінностей титульної нації тих національних меншин, які сповідували християнство, націоналізм поляків яскраво ілюструє значимість конфесійного фактору в характері міжнаціональних процесів.

На завершення роздумів над книгою А. Прусіна звернемо увагу на те, що автор не герметизує єврейську сюжетну лінію саму в собі,

не відсторонює спільноту від інших – тих, хто наприкінці XIX – на поч. XX ст. проживав на західноукраїнських землях. Навпаки, автор розкриває досліджувану проблему в загальному континуумі. Скажімо, на тлі тих тенденцій, які визначилися в ставленні російської окупаційної влади в Галичині до інших націй (у т.ч. українців, німців, поляків). В інших випадках він здійснює екскурси, які тією чи іншою мірою розкривають політику центральної влади щодо окремих національних меншин в інших державах (Австрії, Бельгії, Франції, Німеччині). Такий підхід, безперечно, сприяє виявленню спільного й відмінного в життєдіяльності «чужих» в умовах стрімкої ескалації політичної ситуації.

Книга А. Прусина насичена фактологічним матеріалом, однак її не можна трактувати як наративну. Радше слід говорити про те, що наведені події слугують засобом для аргументації автором тих концепцій, які він обстоює. Враховуючи це, а також той факт, що праць, які б було присвячено долі євреїв у зазначеному хронотопі, обмаль, очевидно: її переклад українською прислужився б подальшому вивченню вітчизняними вченими історії Галичини в її поліетнічному розмаїтті. Вона, безперечно, стане корисною і тим дослідникам, які зосереджують свою увагу на історії євреїв у регіоні, що відіграв особливу роль в українському суспільно-політичному житті, – галицькому П'ємонті.